

ADUNĂRILE ȚIGANILOR DIN TRANSILVANIA DIN ANUL 1919 (II)*

PETRE MATEI**

4. CONTEXTUL MANIFESTĂRILOR

În următoarele pagini vom încerca să contextualizăm adunările țiganilor din Transilvania din anul 1919. Ele rămân în continuare insuficient documentate, ca urmare a dezinteresului față de țigani, dar și a caracterului fulgurant al manifestărilor lor. În condițiile în care țiganii nu au dispus la 1919 de organizații formale care să lase și alte urme documentare în afara celor câtorva protocoale și credenționale pe care le-am menționat în acest studiu, este greu de reconstituit cu precizie întregul proces de organizare a lor, profilul participanților la aceste adunări, nu știm exact cine a avut ideea organizării adunărilor, în ce măsură a existat un sprijin din partea românilor etc.

4.1. MOMENTUL 1919

Este însă evident că aceste manifestări au fost rezultatul unui concurs favorabil de împrejurări. Românii se manifestaseră la Alba-Iulia pentru Unirea Transilvaniei cu România, iar Conferința de Pace de la Paris din anii 1919–1920 urma să aducă recunoașterea noilor realități politico-teritoriale. Până atunci, gesturile diferitelor grupuri etnice de recunoaștere a Unirii nu puteau fi decât salutate cu simpatie ca legitimând România Mare. Credem că această nevoie de legitimare s-a constituit într-un mediu prielnic manifestărilor țigănești. Nu doar că a existat o emulație din partea diferitelor minorități în a-și vedea drepturile garantate conform hotărârilor de la Alba-Iulia, dar, într-un moment în care se părea că și sprijinul lor conta, anumite elite țigănești s-au mobilizat politic. Ele au încercat să profite de acest context. Cererile exprimate de țigani, începând cu adunarea de la Rupea (16 ianuarie 1919), continuând cu adunările locale din aprilie și terminând cu cea generală de la Dumbrăveni (27 aprilie 1919), respectau, în mare, un anumit standard: prin manifestarea publică a loialității față de români și prin exprimarea adevăratei loialități la Unire, participanții sperau să obțină drepturi cetățenești, tratament egal și pământ. Cum țiganii nu erau în situația de a impune

---

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare finanțat de CNCIS-UEFISCSU, în cadrul PN II IDEI, cod ID_717.

** Universitatea din București, matei.petre.ro@gmail.com.

acordarea drepturilor solicitate, ei au mizat mai degrabă pe sensibilizarea românilor, ajunși acum stăpâni ai Transilvaniei, prin repetata invocare a românismului lor. Cert este că, din partea românilor, nu erau de refuzat niște manifestări care legitimau încă o dată Unirea. Adunările țiganilor au fost tolerate și chiar încurajate de autoritățile române cu atât mai mult cu cât solicitările țiganilor nu erau de natură să lezeze interesele noilor autorități.

4.2. CONTEXTUL SPAȚIAL

Pentru început, constatăm că în Adunarea Națională Țigănească de la Dumbrăveni nu au fost reprezentați toți țiganii din Ardeal. Participanții la adunare proveneau dintr-un număr mic de localități. În condițiile în care existau numeroase alte așezări cu țigani, ne întrebăm care au fost motivele pentru care s-au manifestat în 1919 tocmai țiganii pe care îi vedem reprezentați la adunarea de la Dumbrăveni. Ce aveau aceștia în comun? Pentru găsirea unor răspunsuri satisfăcătoare ar fi necesare cercetări aprofundate pentru fiecare localitate în parte, obiectiv care depășește posibilitățile studiului de față. Fără a ne propune să epuizăm această problematică, credem că au existat mai mulți factori locali care au contat în mobilizarea țiganilor. Ne vom referi la fiecare dintre acești factori în parte: 1. Ponderea relativ însemnată a țiganilor în cadrul populației; 2. Relativa lor prosperitate economică; 3. Existența unui cadru concurențial între principalele grupuri etnice din Transilvania (români, germani și maghiari), context în care sprijinul țiganilor ajunge să conteze.

4.2.1. PONDEREA RELATIV ÎNSEMNATĂ A ȚIGANILOR ÎN CADRUL POPULAȚIEI

Țiganii aveau o pondere importantă, care putea ajunge chiar și la 10–15% din totalul populației în majoritatea localităților unde au fost organizate adunări țigănești în 1919. În general, recensămintele nu reușesc să surprindă numărul real al țiganilor, deoarece unii dintre aceștia refuzau să se declare ca atare. Deși recensământul românesc din 1930 nu face excepție, se confirmă pentru sudul Transilvaniei un număr de țigani sensibil mai ridicat decât în restul țării, unde media a fost de 1,5%. Județele cu număr mare de țigani erau Făgăraș, Sibiu, Târnava Mare, Târnava Mică și Cluj-Turda. Județul Târnava Mică avea cea mai mare pondere de țigani declarați (5%), iar multe dintre plasele de unde proveneau țiganii care s-au manifestat în 1919 erau printre cele mai populate cu țigani la nivelul țării: Diciosânmartin 6,6%, Dumbrăveni 5,8%, Sighișoara 3,5%, Blaj 3,6%, Arpașul de Jos 3,2%, Mediaș 3,1%, Făgăraș 3%. În plus, orașul Dumbrăveni, cu

7,4% țigani, era al cincilea oraș din România în ceea ce privește ponderea țiganilor¹.

În efortul de a ajunge la un număr cât mai plauzibil, recurgem la două metode: pe de o parte încercăm să surprindem evoluția oficială a țiganilor apelând la mai multe recensăminte: este vorba de recensămintele maghiare din 1893, 1900, 1910 și de cel românesc din 1930. Pe de altă parte, acolo unde a fost posibil, cifrele oferite de recensăminte au fost completate cu informații obținute prin heteroidentificare, așa cum apar în studiul lui Kovacs din 1941 și al lui Ion Chelcea din 1944².

Este de subliniat faptul că, dat fiind stigmatul etnic, recensămintele generale ale populației nu au surprins ponderea reală a țiganilor³, ci mai degrabă disponibilitatea acestora (care a variat în funcție de contexte) de a se recunoaște ca țigani. Nedeclararea lor ca țigani nu însemna neapărat asimilarea lor. Un exemplu este puțin veridicul declin demografic de 28,1% pe care l-ar fi înregistrat, potrivit recensămintelor, țiganii ardeleni între 1893 și 1930⁴. Că nu poate fi vorba de o asimilare reală o dovedesc situațiile oferite de trei localități (Moșna, Șeica Mare și Ucea de Jos), unde, deși au existat adunări țigănești, recensămintele oficiale nici măcar nu înregistrau existența țiganilor. Astfel, la Moșna, deși nimeni nu s-a declarat țigan la recensământul din 1910⁵ sau la cel din 1930⁶, numărul țiganilor era, în realitate, suficient de mare încât să permită organizarea adunării din 26 aprilie 1919. Protocolul încheiat în acea zi, semnat de 34 de țigani, vorbea despre sărăcia îndurată de 70 de familii de țigani, cărora li se refuza de către

¹ *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919–1944)*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, Cluj-Napoca, 2001, doc. 207, p. 335–338.

² Kovacs, în articolul său, *Die Schwarze Pest im Kreise Repts*, apărut în „*Medizinische Zeitschrift. Fachblatt der deutschen Ärzte in Rumänien*”, an 15, septembrie 1941, p. 210–214, dă informații despre numărul țiganilor din Rupea, Homorod și Cața, iar Ion Chelcea despre cei din Avrig și Ucea de Jos.

³ Ion Chelcea, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, 1944, p. 77–79.

⁴ Ni se pare greu de acceptat explicația lui Sabin Manuilă în ceea ce privește această diminuare a numărului țiganilor, reprodușă în vol. *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 341: „Se poate ca diferența în minus între cifrele celor două date [...] să se datoreze și anumitor deplasări ale acestei populații, dar este mai probabil că scăderea numărului țiganilor se explică prin procesul fatal de asimilare din acești 38 de ani.” Numărul țiganilor nomazi era redus încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și nu credem că asimilarea țiganilor este singurul factor.

⁵ *Recensământul din 1910. Transilvania*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, București, 1999, p. 536–537. Potrivit recensământului din 1910, în Moșna, existau 1.168 de germani (63,1%), 658 de români (35,5%), 11 maghiari (0,6%) și 14 persoane de altă etnie, dar nu era menționat niciun țigan. În ceea ce privește religia, 1.167 erau evanghelici, 472 ortodocși, 201 greco-catolici, șase reformați și cinci romano-catolici.

⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II *Neam, limbă maternă, religie*, ed. Sabin Manuilă, București, 1938, p. 438–439: în 1930, din cele 2.142 de persoane, 1.302 erau germani (60,8%), 821 români (38,3%), 18 maghiari (0,8%), un locuitor era rus, dar nu era recențat niciun țigan.

„atotputernicii sași” acordarea de pământ în arendă⁷. O situație asemănătoare se întâlnește la Șeica Mare, unde țiganii au fost activi în contextul creat de Unire, dar la recensămintele din 1910⁸ și din 1930⁹ ei sunt total absenți. Ucea de Jos avea și ea un număr de țigani care, oficial, a scăzut. În 1893, în această comună cu 1.076 de locuitori erau recenzați 95 de țigani (8,8%)¹⁰. Țiganii nu apar însă la recensămintele din 1910¹¹ sau din 1930¹². Că existau numeroși țigani în Ucea de Jos este dovedit nu doar de adunarea din 25 aprilie 1919, ci și de cercetarea lui Ion Chelcea, care, în 1939, descoperea în această localitate, prin heteroidentificare, nu mai puțin de 100 de țigani sedentari, dintre care 83 erau rudari și 17 țigani de sat¹³. Rezumând, țiganii aveau în 1893 o pondere de 8,8%, dispăreau la recensămintele din 1910 și 1930, dar numărul lor real creștea până în 1939, ajungând, potrivit lui Chelcea, la 11,5% din populație.

Ne-am fi așteptat ca această conștiință etnică, mobilizabilă în adunările din 1919, să fi determinat o mai puternică declarație a lor ca țigani la recensământ. Credem însă că recensămintele, comparativ cu schimbarea de regim din 1919, nu aveau același potențial mobilizator. Nu doar comunitățile de țigani se dovedesc volatile, dar în această situație se află și liderii nominalizați în actele emise de adunările de la 1919. Gheorghe Humagiu, președintele adunării de la Dumbrăveni, originar din localitatea Ucea de Jos, „dispare” la recensământul din 1930 dimpreună cu comunitatea pe care o reprezentase la Dumbrăveni. În aceeași situație se afla și Gheorghe Monesi, care, menționat ca președinte al adunării de la Rupea din ianuarie 1919, era de negăsit trei luni mai târziu, motiv pentru care a și ratat șansa de a fi propus de adunarea din Dumbrăveni ca membru în Marele Sfat Național. Ceva similar se petrecea și cu acel Comitet Aranjator Țigănesc din Homorod care organizase adunarea de la Rupea. Laolaltă cu liderii săi (despre care ne-am fi imaginat că vor manifesta interes pentru afirmarea originii etnice), la

---

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 45r-v.

⁸ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 540–541: erau 846 de români (50,8%), 646 de germani (38,8%), 166 de maghiari (10%), doi slovaci, un croat, patru persoane de altă etnie (0,4%), iar țiganii nu apăreau. 404 erau ortodocși, 445 greco-catolici, 636 evanghelici, 29 romano-catolici, 95 reformați, 15 unitarieni, 29 israeliți, 11 de alte religii.

⁹ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 438–439: din totalul de 1.733 de locuitori, 973 erau români (56,1%), 654 germani (37,7%), 94 maghiari (5,4%), 11 evrei (0,8%), un locuitor era ceh, dar nu era recenzat niciun țigan.

¹⁰ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 410: la 1893, din 1.076 de locuitori, 95 erau țigani, adică 8,8%, pentru ca în 1930, la o populație de 868 de persoane, țiganii să nu mai apară în recensământ.

¹¹ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 200–201. Erau înregistrați 920 de români (87,2%), 115 maghiari (10,9%), 19 germani (1,8%), dar niciun țigan.

¹² *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 192–193: în total, existau 868 de persoane, dintre care 854 erau români (98,4%), 13 maghiari (1,5%), un locuitor era evreu, dar nu mai apăreau germanii sau țiganii.

¹³ Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 82.

recensământul din 1930 dispărea întreaga comunitate de țigani din Homorod. Potrivit acestui recensământ, țiganii din Homorod, care în 1910 erau aproape tot atât de numeroși ca românii, nu mai existau oficial, nemaideclarându-se țigani.

4.2.2. RELATIVA PROSPERITATE ECONOMICĂ A ȚIGANILOR

Alături de ponderea numerică, un alt factor care a putut contribui la apariția unor elite capabile să profite de schimbarea politică survenită în anii 1918–1919 a fost, după părerea noastră, relativa bunăstare economică a țiganilor în cauză¹⁴. Dispunem pentru unele localități de informații care atestă existența unor țigani bogați, prosperând de pe urma comerțului întreprins uneori chiar și în afara țării. Alții, după ce fuseseră în America la muncă, asemenea altor ardeleni, au revenit în locurile de baștină cu un anumit capital. Astfel de practici economice nu au scăpat atenției unor cercetători precum Kovacs¹⁵ sau Ion Chelcea¹⁶. Totuși, în lipsa unor investigații locale care să confirme aceste observații pentru toate localitățile, generalizările sunt riscante. Nu știm în ce măsură țiganii bogați au corespuns portretului antreprenorului etnic, dacă și în ce măsură s-au implicat în adunările țiganilor de la 1919.

De altfel, este dificil să vorbim despre organizatorii adunărilor țigănești. Descrierea lor în documentele de la 1919 este sumară, adunările menționându-i doar ca „oameni de încredere”. Nu știm deci ce calități i-au propulsat, ajungând să fie recunoscuți ca reprezentanți ai țiganilor, dacă erau lideri tradiționali sau moderni, dacă au jucat acest rol strict conjunctural sau nu. Nu cunoaștem ce fel de forme de organizare au existat în rândul țiganilor ardeleni care să fi permis apariția adunărilor din 1919. Cel mai probabil, majoritatea participanților la aceste adunări au fost țigani sedentari (rudari sau țigani de sat)¹⁷. Deși multe dintre localitățile unde au avut loc adunări țigănești aveau o populație săsească numeroasă, uneori chiar majoritară, iar în perioada interbelică descoperim printre țiganii din sudul Transilvaniei anumite forme de organizare și de întrajutorare inspirate de vecinătățile săsești, nu de la sași au preluat țiganii ideea organizării adunărilor de la

¹⁴ *Ibidem*, p. 71: „Marginile de Sud, formate din Făgăraș-Sibiu [...] și continuându-se cu Trei Scaune, Odorhei și Târnavă Mare, oferă o bună bază de populare ce se continuă cu succes în interior, cu Târnavă Mică. Despre buna stare și spiritul de întreprindere al Țiganilor de acolo s-a dus faima până departe. Aici e nucleul cel mai intens de populare al Țiganilor, arătat nouă de statistică până în prezent (5,0%).”

¹⁵ Kovacs, *op. cit.*, p. 213.

¹⁶ Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 134–135, unde prezintă situația unor rudari bogați din Comana de Sus: „În Țara Oltului am găsit într-o singură localitate negustori de covoare cari au trecut și granița, ajungând până în America de Sud. Ei sunt Rudari. În special, țările pe unde au negustorit mai mult sunt: Belgia, Olanda, Franța și Spania. [...] În Comana de Sus, Rudarii trăesc într'un cartier special situat pe o ridicătură ce domină întreg satul. Se chiamă «Barc». [...] Spiritul de întreprindere, precum se vede, pare a fi mai dezvoltat la Rudarii din Transilvania. [...] Printre ei se găsesc mulți cari au trecut împreună cu alți Români în America.”

¹⁷ Folosim clasificarea lui Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 22–62.

1919. În primul rând, astfel de forme de inspirație săsească, în măsura în care au fost înregistrate, apar doar începând cu anii '20 și nu în localitățile unde au fost organizate adunările de la 1919¹⁸. În al doilea rând, au existat adunări și în localități cu un număr redus de sași sau unde ei nici măcar nu existau. Pe de altă parte, actele emise de adunările locale nu-i menționau pe sași, singura excepție consemnată fiind cea oferită de adunarea din Moșna, unde sașii erau criticați¹⁹. Cei care contau erau românii, iar unele dintre aceste adunări au beneficiat, într-o formă sau alta, de protecția autorităților române.

4.2.3. CADRUL CONCURENȚIAL

Numărul relativ important al țiganilor din aceste localități a fost pus în valoare de competiția dintre principalele grupuri etnice: români, germani și maghiari. Mobilizarea țiganilor s-a făcut pe fundalul unei evidente apropieri a acestora față de românii ardeleni, favorizată de împărțirea aceluiași habitat (rural) și a aceluiași confesiuni „românești” (ortodoxă și greco-catolică). Doar în zonele cu majoritate maghiară existau comunități maghiarofone de țigani. Apropierea țiganilor ardeleni de populația românească era evidentă deja înainte de 1918, chiar dacă aparatul politico-administrativ era maghiar. Acest fapt a provocat chiar îngrijorare din partea autorităților maghiare și a unor intelectuali maghiari; a fost exprimată atunci chiar dorința de „a salva pentru ungurime acest popor aflat pe punctul de a se valahiza”²⁰. După 1918, în contextul creat de Unire, autoritățile române nou instalate au început să-i privească pe țigani cu interes, ei putând consolida pozițiile precare pe care românii le dețineau în anumite localități.

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 151: „La Șercaia (Făgăraș), situarea e atât de clară, încât nu numai Țiganii constituie un cartier special, dar toate neamurile de aici au acest caracter: de o parte a apei locuiesc Sașii; de alta Românii și Țiganii. Cartierul Țigănesc, după cum se vede, e cu totul periferic și împins spre apă, populând zăvoiu. Influența germană se impune la toți deopotrivă. Până încât și Țiganii din partea locului sunt organizați după model german: în «zecia III-a» – care e o vecinătate de felul celorlalte întâlnite între Sași. Au și o tablă în formă de inimă, cu un cuiu împlântat deasupra, de care se leagă ordinul ce li se comunică. Tabla trece din casă în casă.” Citim mai departe, la p. 170: „Țiganii din Făgăraș au o societate de înmormântare, cu președinte și casier: apoi 12 oameni, «membri» de încredere. Cei ce sunt «băgați» în societate plătesc 25 lei, ca ajutor de înmormântare. Tot așa cei din Șercaia, Țara Oltului, au la fel o «societate» înființată în 1924.” V. și Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1998, p. 128, care observă că „Înfrățirea Neorustică” funcționa după modelul vecinătăților săsești. Deși s-a scris despre impactul avut de vecinătățile săsești asupra românilor și maghiarilor, încă nu există un studiu similar despre influența asupra organizării țiganilor – Vintilă Mihăilescu, *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, București, 2003, p. 6–7.

¹⁹ La adunarea din Moșna li se reproșează că nu oferă pământ nici măcar în arendă – ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 45r-v.

²⁰ A. Herrmann, *Die ethnographische Gestaltung der Bevölkerung Ungarns*, în „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn”, an V, 1896, nr. 10, p. 79: „so könnte zugleich für das Ungarntum dieser auf dem Wege der Walachisierung befindliche Volksstamm gerettet werden.”

Apropierea țiganilor de români, care existase și înainte, s-a transformat după 1918 într-un bun valoros care, negociat, putea servi unei mobilizări etnice țigănești.

Credem că nu a fost o simplă coincidență faptul că mulți dintre delegații țigani din 1919 proveneau din localități unde românii nu dispuneau de majoritatea absolută. Astfel, potrivit recensământului din 1910, orașul Dumbrăveni avea o majoritate maghiară. Conform aceluiași recensământ, localitățile Rupea, Homorod, Cața, Criș, Moșna, Șoala, Apold și Copșa Mare aveau majorități săsești, iar în alte câteva localități (Velt și Soroștin) sașii, chiar dacă nu erau majoritari, aveau o pondere importantă. Singurele localități unde românii aveau majoritatea absolută erau Ucea de Jos, Blăjel, Iclodu Mare, Avrig și Tălmăcel. Țiganii puteau fi curțați de românii interesați de a avea un sprijin în competiția lor cu sașii sau cu maghiarii. Relația putea fi reciproc avantajoasă. Pe de o parte, sprijinul țiganilor putea fi util, iar pe de altă parte, organizatorii țigani ai acestor adunări puteau miza pe o reacție tolerantă sau încurajatoare din partea românilor și a administrației române. Deși țiganii au contat îndeosebi pentru români, au existat și grupuri aflate sub influența maghiară sau săsească²¹. De altfel, în bună măsură, atașamentul țiganilor ardeleni față de români a și devenit în anii '30 un motiv de cooperare între autoritățile române și organizațiile rome²², iar în 1942, când țiganii au început să fie deportați în Transnistria, au existat cazuri când populația românească transilvăneană a condamnat aceste măsuri pe motiv că ar fi slăbit pozițiile românilor în competiția cu sașii²³.

²¹ *De-ale deputaților Sași*, în „Gazeta poporului”, an II, 21 decembrie 1919, nr. 47, p. 1: „Sașii din București și-au uitat limba românească. Ei dau atestat nemțesc în cameră că sunt mulțumiți de felul alegerilor [...] Acum vreau să fie și Țiganii ai lor, să fie mai mulți la număr.” După cum observa Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 29, și sașii aveau țiganii lor: „Printre Sași se găsește Țigani intrați în sfera de interese a acestora, cari au și religia lor.”

²² În perioada interbelică a existat o anumită tensiune în special între maghiari și români pentru controlul asupra țiganilor – *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastașă, Andrea Varga, doc. 84, p. 192: „La repartizarea țiganilor nomazi am avut în vedere ca să fie pe cât se poate clasați în comunele locuite în majoritate de minoritari pe de altă parte pentru că prezența acestor țigani în acea comună prezintă o sarcină materială, pe de altă parte țiganii aceștia nomazi, fiind de religie și sentiment românesc, comunele acelea vor prezenta un număr statistic mai mare de element românesc.” De asemenea mize erau conștiente și organizațiile rome care sperau să obțină ajutor în schimbul „românizării romilor maghiarizați”. V. Stan, *Romii ardeleni*, în „Glasul romilor”, an III, 8 iunie 1938, nr. 11, p. 4: „Mare parte din romii maghiarizați ne-au înțeles. Astăzi ei spun că sunt și de cetățenie și de naționalitate română. Copiii lor nu mai urmează cursurile școlilor minoritare. [...] Dacă ne veți iubi voi frații români, munca pe care o vom depune de aci înainte în slujba românizării romilor maghiarizați, vom ști să o ducem la bun sfârșit.”

²³ *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*, ed. Viorel Achim, București, 2004, vol. I, doc. 137, p. 214: „în Ardeal evacuarea țiganilor, din punct de vedere al intereselor naționale, ar putea fi defavorabilă. [...] Românii, întăriți cu efectivul țiganilor, au putut să-și asigure majoritatea de voturi în trecutele alegeri și astfel să se impună în locuri de conducere față de celelalte minorități. Măsura luată recent a înstrăinat pe țigani de loialitatea pe care o dovedeau față de elementul românesc.” *Ibidem*, doc. 143, p. 225: „Pătura intelectuală ardeleană cere cu insistență ca pe viitor evacuarea țiganilor din această regiune să se facă cu multă atenție, deoarece nu numai că ei ca sentimente și credință (religie) sunt români, dar la un moment dat proporția populației majoritare se

Eforturi de organizare a țiganilor au apărut mai ales în astfel de zone în care sprijinul lor conta, unde românii, nedispunând de o majoritate clară, erau dispuși la o colaborare cu țiganii românofoni.

Ipotezele schițate aici doar surprind un context general și gradul lor de validitate ar trebui verificat pentru fiecare localitate în parte. Așa cum au existat adunări în localități unde oficial nu existau țigani, tot așa avem adunări și în localități unde românii erau majoritari, neavând nevoie de vreun ipotetic sprijin țigănesc.

4.3. LOCALITĂȚILE DE PROVENIENȚĂ A PARTICIPANȚILOR LA ADUNĂRILE ȚIGĂNEȘTI

Clasificăm localitățile în funcție de potențialul comunităților țigănești, pe care încercăm să-l evaluăm interpretând evoluția demografică a țiganilor și introducând raportul țigani-celelalte etnii.

Situația unor localități precum Moșna, Șeica Mare și Ucea de Jos, unde au avut loc manifestări țigănești, deși ei, oficial, nu se declarau ca atare la recensăminte, a fost deja descrisă mai sus și nu revenim asupra ei.

În cazul unor localități precum Rupea, Homorod, Cața, Criș, Șoala și Apold, diminuarea sau creșterea ponderii țiganilor la recensăminte era vizibil corelată cu fluctuația ponderii românilor (și nu a altor grupuri etnice). Crescând procentul țiganilor scădea proporțional cel al românilor și invers. Aceste localități par să fi fost caracterizate de anumite tensiuni demografice între români și sași, în care țiganii au putut juca un rol.

Pentru început tratăm situația țiganilor din localitățile Rupea, Homorod, Cața și Criș, unde, potrivit recensământului din 1930, s-ar fi produs o diminuare semnificativă a numărului țiganilor. Din punct de vedere demografic, elementele comune acestor localități sunt următoarele: la 1910, germanii formau cel mai numeros grup etnic, urmau românii, iar țiganii dispuneau și ei de o pondere relativ însemnată. Însă, potrivit recensământului din 1930, lucrurile s-ar fi schimbat în defavoarea sașilor, românii devenind majoritari. Cum această creștere a populației românești s-a produs în paralel cu accentuata reducere a numărului țiganilor (sau chiar cu dispariția lor oficială), sașii păstrându-și, în general, același număr, presupunem că țiganii s-au declarat români. Ne întrebăm care au fost cauzele acestui fenomen. Se explică reducerea numărului țiganilor prin românizarea lor „reală”, ei având sentimentul că sunt români, sau este vorba, mai degrabă, de o „românizare” aparentă, conjuncturală, dictată de anumite interese?

Deși suntem de acord că a existat în epocă un proces de asimilare (românizare) relativ puternic, credem că această explicație este mult prea generală,

---

poate răsturna în dauna românilor și în folosul sașilor, cari ar pune astfel mâna pe posturile de conducere (primării).”

neputând lămuri particularitățile autoidentificării țiganilor în diferite localități. Dispariția din recensăminte a țiganilor nu se datorează exclusiv asimilării reale, ci a apărut pe fundalul competiției dintre români și germani pentru controlul în localitate. Ea este parțial rezultatul unor politici locale față de țigani, stimulate de nevoia de a forma majorități „românești”. Astfel au apărut condițiile unei mobilizări a lor ca țigani sau romi. Țiganii nu doar că erau văzuți ca românofoni, dar, după Unire, având și posibilitatea legală de a vota, dreptul lor de vot devenea valoros în competițiile locale pentru resurse. Rămâne de analizat într-un alt studiu cum s-au articulat politicile locale față de țigani în zonele și momentele în care sprijinul lor conta, la alegeri pentru primării, pentru consiliile locale etc. Este neclar dacă aceste politici au fost concertate, impuse de sus sau dacă erau determinate strict de realitățile și strategiile locale. Kovacs, un intelectual german din Rupea, chiar le reproșa românilor că apelau la astfel de strategii pentru a submina controlul sașilor în multe localități „săsești”, printre care se numărau și Rupea, Homorod și Cața²⁴.

Începem analiza noastră cu Rupea, care, fiind o localitate mai importantă (reședință de plasă), a găzduit adunarea din 16 ianuarie 1919. Rupea este un bun exemplu pentru dificultatea de a surprinde numărul real al țiganilor. Și aici, numărul lor a variat suspect de mult de la un recensământ la altul, în perioade relativ scurte. Astfel, dacă în 1893 populația totală a localității era de 2.968, iar țiganii, în număr de 278, reprezentau 9,4%, în 1930 numărul lor ar fi scăzut drastic: din 2.809, doar 20 de persoane se mai declarau țigani, adică doar 0,7%²⁵. Această reducere nu poate fi reală. Nu doar că în 1893 țiganii reprezentau 9,4% din populație, dar în 1910 ajungeau la 10,5%²⁶, iar în ianuarie 1919 erau suficient de numeroși încât să se manifeste politic, organizând o adunare la care au participat 700–800 de oameni (sigur, din întreg județul, dar alegerea localității Rupea însemna, totuși, recunoașterea importanței lor aici). Mai mult decât atât, în 1935, la

---

²⁴ Kovacs, *op. cit.*, p. 213: „Din punct de vedere politic, dezavantajele pe care le suferim din cauza țiganilor sunt și mai vizibile. Au fost mereu folosiți împotriva noastră în localitățile unde se dorea ca majoritatea germană să fie slăbită. Evident, poporul dominant în stat nu-i consideră pe țigani a-i fi egali nici în viață, nici în moarte. Doar atunci când era vorba să se construiască o majoritate lucrurile arătau complet altfel. Când în comunitățile noastre nu mai sunt juzi germani atunci asta li se datorează țiganilor pe care i-am tolerat pe pământul nostru într-o vreme când nu ar fi trebuit s-o facem.” (traducere P.M.)

²⁵ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 406.

²⁶ La recensămintele din 1900 și 1910 numărul țiganilor se păstra încă în jurul a 300 de persoane. Astfel, la 1900, pe lângă germani (1.276), români (987) și maghiari (365) se înregistrau și alte 339 de persoane, majoritatea lor fiind țigani și venzi – *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 194–195. În 1910, proporțiile erau aproximativ aceleași: germani (1.230), români (975), maghiari (425) și alte 309 persoane, majoritatea acestora fiind țigani – *ibidem*, p. 184–185. Însă, în 1930, românii ajungeau pe primul loc (1.215), devansându-i pe germani (1.056) și pe maghiari (497). Surpriza se datorează țiganilor, care ar fi ajuns la neveridica cifră de 20 de persoane – Ernst Wagner, *Historisch-Statistisches Ortsnamensbuch für Siebenbürgen. Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*, Köln-Wien, 1977, p. 368–369.

cinci ani după ce, la Rupea, fuseseră recenzați doar 20 de țigani, ei aveau „Înfrățirea”, propria lor societate de cultură și ajutor, publicau ziarul „Foaia poporului romesc. Organ cultural, social și economic al romilor”, organizau diferite manifestări culturale, puneau în scenă piese de teatru etc. Doar numărul persoanelor implicate în conducerea romilor, menționate nominal de ziarul din Rupea, depășește numărul celor 20 de țigani care, oficial, ar mai fi existat în această localitate²⁷. Pe de altă parte, potrivit unui articol din 1941 al doctorului Kovacs, numărul real al țiganilor din această localitate ar fi fost de 214. Articolul cu pricina, deși trebuie privit cu rezerve din cauza rasismului autorului, are meritul de a avea la bază heteroidentificarea efectuată în 12 localități săsești și proveniența lui Kovacs, originar din Rupea, localitate a cărei situație o cunoștea probabil bine.

Ne explicăm această evoluție prin situația demografică a localității Rupea, unde majoritatea era disputată de români și sași. În principiu, la 1910, populația din Rupea era preponderent săsească (41,9%), românii constituind al doilea grup etnic (33,2%); pe locul trei se aflau maghiarii (14,5%) și pe patru țiganii (10,5%). Însă, potrivit recensământului din 1930, majoritatea ar fi preluat-o românii, care ajungeau la 43,6%, germanii aveau acum doar 37,9%, maghiarii rămâneau la 17,8%, dar aproape că dispăreau țiganii. Că nu a putut fi vorba de o asimilare reală am încercat să demonstrăm mai sus. Cei mai mulți țigani s-au declarat români, dar nu putem identifica gradul real de asimilare. Potrivit heteroidentificării publicate de Kovacs în 1941, pe primul loc se aflau germanii (40%), românii erau pe locul secund (35,4%), ponderea maghiarilor nu se modifica semnificativ (17,3%), iar țiganii redeveneau vizibili (7,2%)²⁸. Pe de altă parte, pentru Rupea, ca și pentru Homorod de altfel, dispunem de informații care confirmă ascensiunea economică a anumitor țigani îmbogățiți din comerț. În 1941, același Kovacs se plângea de succesul economic al țiganilor care ar fi periclitat pozițiile sașilor, cumpărând cele mai frumoase case din centrul localităților săsești etc.²⁹ Acest succes economic era, evident, mai vechi, noi asociindu-l cu capacitatea lor organizatorică dovedită în Rupea.

În aceeași situație se aflau și Homorod și Cața, care au trimis reprezentanți la adunarea de la Rupea și, în aprilie 1919, la Dumbrăveni. De altfel, aceste două localități se află în imediata apropiere a Rupei. Pentru Homorod, recensămintele din 1893 și 1910 confirmau ponderea însemnată a țiganilor. La 1893, țiganii

²⁷ *Viața culturală în Rupea*, în „Foaia poporului romesc. Organ cultural, social și economic al romilor”, an 1, 21 octombrie 1935, nr. 1, p. 1.

²⁸ Kovacs, *op. cit.*, p. 211.

²⁹ *Ibidem*, p. 211–212: „Au trecut de mult vremurile când țiganii trăiau separat de restul populației în țigănia lor. Veniți la Rupea și convingeți-vă cum casele germanilor ajung pe mâinile țiganilor. Veniți la Mercheașa, la Jibert, la Homorod să vedeți că cele mai frumoase case din sat aparțin țiganilor. Construiesc, cumpără și plătesc de cele mai multe ori cu mărci germane (Reichsmark). [...] Ar fi trebuit să vedeți cum la începutul războiului, în toamna lui 1939, au venit toți acasă, ilustrele familii Gabor, Adam și Kosak. Din Germania, Polonia, Franța și Italia [...] Între timp au plecat iar toți. [...] De ani buni stârnesc invidia țăranilor germani.” (traducere P.M.)

reprezentau 12,8% din totalul populației³⁰, iar la 1910, 16,4%³¹. Reținem că din Homorod proveneau organizatorii adunării de la Rupea, constituiți în „Comitetul Aranjator, Țiganii din Homorod”. Surpriza vine însă în 1930, când, concomitent cu creșterea numărului românilor, care ar fi devenit majoritari, țiganii nu mai apar menționați de recensământ³². Ne îndoiim că această asimilare a coincis cu realitatea. Nu doar că este puțin probabil ca o populație atât de importantă să fi dispărut într-un interval atât de scurt, dar creșterea simultană a numărului românilor este edificatoare. Potrivit aceleiași statistici furnizate în 1941 de doctorul Kovacs, bazată pe heteroidentificare, numărul „real” al locuitorilor țigani din Homorod era evident mai mare. Nu doar că nu dispăruseră, dar deveniseră chiar mai numeroși decât românii³³.

Cața este și ea în aceeași situație. La 1893, din 1.309 locuitori, 172 erau țigani, adică 13,1%³⁴, iar în 1910 numărul lor crescuse la 212, reprezentând 15,8%³⁵. Și aici, în 1930, cu ocazia ținerii recensământului, se produce creșterea numărului românilor, concomitent cu reducerea drastică a numărului țiganilor. Deși sașii au rămas majoritari, puțin a lipsit ca românii să devină cel mai numeros grup etnic³⁶. Și pentru Cața dispunem de informații, oferite de Kovacs în 1941, despre ponderea etniilor. Potrivit acestuia, sașii continuau să fie de departe cel mai numeros grup etnic (46,5%), urmați la distanță de români cu doar 20,1%, țigani (18,8%) și maghiari (14,8%)³⁷.

---

³⁰ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 410: la 1893, din 1.514 locuitori, 194 erau țigani, adică 12,8%, dar la 1930 dispăruseră. La pagina citată s-a strecurat o eroare. În realitate, tabelul respectiv era cu localitățile din „cari a dispărut populația țigănească în perioada 1893–1930” și nu „cu populație țigănească în scădere”, cum apare în colecția de documente – ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 42/1942, f. 96.

³¹ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 192–193, consemnează în anul respectiv 679 de germani, 377 de români, 185 de maghiari, patru croați și alte 245 de persoane, majoritatea fiind țigani. După apartenența religioasă, erau 20 de ortodocși, 603 greco-catolici, 108 romano-catolici, 73 de reformați, 663 de evanghelici, 21 de unitarieni, doi israeliți și o persoană de altă religie.

³² *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 440–441: erau 862 de români (aproximativ 50,6%), 250 de maghiari (14,7%), 588 de germani (34,5%), patru persoane de altă etnie, iar țiganii dispar complet.

³³ Kovacs, *op. cit.*, p. 211. Din totalul de 1.580 de locuitori, 624 ar fi fost germani (39,5%), 391 țigani (24,7%), ajungând deci pe locul doi, 344 români (21,8%) și 221 maghiari (14%).

³⁴ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 406.

³⁵ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 188–189: erau 587 de germani (43,7%), 380 de români (28,3%), 212 țigani (15,8%), 164 de maghiari (12,2%). Din totalul populației, 588 erau ortodocși, șapte greco-catolici, 21 romano-catolici, 84 reformați, 588 evanghelici, 52 unitarieni și trei israeliți.

³⁶ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 440–441. Din totalul de 1.271 de locuitori, 588 erau germani (46,3%), 509 români (40%), 169 maghiari (13,3). Țiganii recenzați erau în număr de cinci, însemnând un neverosimil 0,4%.

³⁷ Kovacs, *op. cit.*, p. 211. Din 1.199 de locuitori, 558 erau germani (46,5%), 239 români (19,9%), 225 țigani (18,8%) și 177 maghiari (14,8%).

Situația este identică și în localitatea Criș, unde, în 1893, din 1.352 de locuitori, 126 erau țigani (9,3%)³⁸, iar la 1910, din 1.343 de locuitori, țiganii erau al treilea grup etnic cu 136 recenzați, adică 10,1%. Ei îi urmau pe germani (656 la număr, adică 48,8%) și pe români (434 de persoane, deci 32,3%), dar erau mai numeroși decât maghiarii (117, reprezentând 8,7%)³⁹. Oricum, erau suficient de numeroși încât să organizeze propria lor adunare în 26 aprilie 1919. Ca și în cazul localităților Rupea, Homorod și Cața și aici, la 1930, dispariția țiganilor coincide cu creșterea numărului românilor. Din cei 1.389 de locuitori ai comunei Criș, 644 erau germani (46,3%), 632 români (45,5%), 106 maghiari (7,6%), șapte evrei (0,5%), dar țiganii dispăruseră oficial⁴⁰. Din păcate, nemandispunând pentru Criș de informațiile oferite de Kovacs, nu putem corecta prin heteroidentificare aceste cifre ale recensământului.

Fenomenul respectiv putea funcționa însă și în sens opus, fapt demonstrat de localitățile Șoala și Apold. Aici, la 1910, nu existau țigani recenzați. Potrivit recensământului din 1930 ei devin vizibili, dar apariția lor s-a produs odată cu diminuarea numărului românilor. În 1893, Șoala avea o populație de 721 de locuitori, dintre care țiganii erau în număr de 97 (13,5%)⁴¹. În 1910, însă, ei nu mai apar la recensământ⁴², dar redevin vizibili în 1919, când găsim la Dumbrăveni, printre alți participanți, și țigani din Șoala. În 1930, țiganii reapar la recensământ, reprezentând 10,4% din populația totală. Astfel, din 816 locuitori câți avea comuna, 233 erau români (28,6%), 498 germani (61%) și 85 țigani (10,4%). În ceea ce privește limba maternă, 318 vorbeau româna și 498 germana. Țiganii erau deci asimilați lingvistic, vorbind toți limba română⁴³.

În aceeași situație era și comunitatea țigănească din Apold, care, la adunarea de la Dumbrăveni, a fost reprezentată de trei delegați. Și aceasta, ca multe altele, era o localitate săsească unde țiganii aveau o pondere importantă: în 1893, din totalul de 2.139 de locuitori, 187 erau țigani (adică 15,1%)⁴⁴, dar la următorul recensământ, în 1910, din totalul de 1.207 persoane nu se mai declara nimeni țigan (o posibilă explicație ar fi reorganizarea administrativă, dată fiind înjumătățirea populației totale). În 1910, sașii în număr de 633 dețineau majoritatea (52,4%),

³⁸ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 410.

³⁹ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 420–421.

⁴⁰ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 440–441.

⁴¹ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 364 și 406: la 1893, existau 721 de locuitori, dintre care 97 erau țigani (13,5%), iar la 1930, din cei 816 de locuitori 85 erau țigani (10,4%).

⁴² *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 524–525. În total, existau 767 de locuitori, dintre care 455 erau germani (59,3%), 300 români (39,1%), patru maghiari (0,5%) și opt de altă naționalitate (1%). În ceea ce privește apartenența religioasă, erau 89 de ortodocși, 220 de greco-catolici, 454 de evanghelici, trei romano-catolici și un unitarian.

⁴³ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 438–439. Din totalul de 816 locuitori, 233 erau români (28,6%), 498 germani (61%), 85 țigani (10,4%) și nu exista niciun maghiar. În ceea ce privește limba maternă, 318 declarau româna și 498 germana.

⁴⁴ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 406.

românii ocupau locul al doilea cu un număr de 547 de persoane (45,3%), fiind urmași de cei doar 26 de maghiari (2,2%)⁴⁵. Că nu acesta era numărul real al țiganilor este demonstrat atât de faptul că la 1919 au trimis o delegație la Dumbrăveni, cât și de faptul că redevin vizibili la recensământul din 1930, când, din totalul de 1.302 locuitori, 98 se declarau țigani (7,5%). Germanii (662 de persoane) se mențineau pe primul loc cu 50,8%, pe locul doi erau românii (516 persoane, adică 39,6%), iar ungurii erau pe ultimul loc (25 de persoane, adică 1,9%). Spre deosebire de 1910, s-a diminuat numărul românilor și a crescut cel al țiganilor⁴⁶.

O altă categorie de localități este aceea în care ponderea țiganilor în cadrul populației totale a rămas relativ constantă. Este cazul localităților Blăjel, Iclod, Soroștin și Dumbrăveni. În primele trei localități românii dispuneau de o majoritate absolută. Excepția era reprezentată de orașul Dumbrăveni, care, în 1910, avea o majoritate maghiară. În 1930, majoritatea revenea deja românilor, dar fără a avea vreun impact notabil asupra ponderii țiganilor. Logic ar fi fost ca tocmai în asemenea localități unde românii dominau numeric, asimilarea (românizarea) țiganilor să se fi petrecut mai repede și mai profund. Or nu acesta este cazul. Presupunem că nu au existat eforturi de câștigare a sprijinului țiganilor. Probabil că în asemenea localități numărul țiganilor autodeclarați la recensământ se apropia într-o mai mare măsură de numărul lor real.

Blăjel avea la 1910 o populație de 1.800 de persoane, dintre care 1.177 erau români (65,4%), 240 germani (13,3%), 215 maghiari (11,9%) și 168 țigani (9,3%)⁴⁷. În 1930, populația totală crescuse la 2.027 de locuitori, dintre care 1.354 erau români (66,8%), 296 germani (14,6%), 188 maghiari (9,3%) și 183 țigani (9%)⁴⁸.

Altă localitate în care s-a organizat o adunare țigănească în data de 25 aprilie 1919 a fost Iclodu Mare, din județul Solnoc-Dobâca. Și aici, numărul țiganilor oficial recenzați a rămas constant. La 1910, din totalul de 1.482 de locuitori, 1.154 erau români (77,9%), 279 maghiari (18,8%), iar 13 germani (0,9%). Recensământul consemna 36 de persoane de altă naționalitate, majoritatea fiind țigani (2,4%)⁴⁹. În 1930, din totalul de 1.568 de locuitori, românii erau 1.261

⁴⁵ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 408–409.

⁴⁶ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 440–441.

⁴⁷ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 528–529: din punct de vedere religios, 794 erau ortodocși, 501 greco-catolici, 35 romano-catolici, 189 reformați, 233 evanghelici, 44 unitarieni și patru israeliți.

⁴⁸ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 442–443: în total existau 2.027 de locuitori, dintre care 1.354 erau români, 188 unguri, 296 germani, 183 țigani (170 vorbind țigănește). Ceilalți (un rus, un bulgar și patru evrei) nu contează aici.

⁴⁹ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 264–265: satul Iclod, din comuna Iclod. Ca apartenență religioasă exista un singur ortodox, dar 1.174 de greco-catolici, 61 de romano-catolici, 119 reformați, 125 de israeliți și doi evanghelici.

(80,4%), scădea numărul maghiarilor la 96 (6,1%), mai apărea un singur german, evreii erau 173 (11%), iar țiganii rămăseseră la fel: 35 (2,2%)⁵⁰.

Și în cazul localității Soroștin, ponderea țăganilor în ansamblul populației a rămas constantă. La 1910, din totalul de 1.509 locuitori, 926 erau români (61,4%), 367 germani (24,3%), 152 maghiari (10,1%) și 64 țigani (4,2%)⁵¹. În 1930, din cei 1.647 de locuitori, 1.054 erau români (64%), 457 germani (27,7%), 70 țigani (4,3%), iar 55 maghiari (3,3%)⁵².

Pentru orașul Dumbrăveni vom face calculele pentru aceleași patru grupuri etnice care ne interesează: românii, maghiarii, germanii și țiganii. La 1910, din 4.408 locuitori, 940 erau români (21,3%), 2.613 maghiari (59,3%), 496 germani (11,3%), trei slovaci. Din restul de 356 de persoane de alte etnii, cei mai numeroși erau țiganii (8%)⁵³. Recensământul din 1930 constată masivă creștere a românilor, care deveneau majoritari, surclasându-i pe maghiari. Din totalul de 4.067 de locuitori, 1.647 erau români (40,5%), 1.445 maghiari (35,5%), 514 germani (12,6%) și 302 țigani (7,4%). Germanii și țiganii își păstrau ordinea și, cu aproximație, procentele⁵⁴. Probabil au fost mai multe motivele pentru care s-a optat pentru Dumbrăveni ca loc de întrunire a Adunării Naționale Țigănești. Pe lângă faptul că era oraș, țiganii erau o prezență relativ însemnată nu doar în Dumbrăveni, ci și în împrejurimi. Potrivit recensământului din 1930, țiganii reprezentau 5,8% din populația plasei Dumbrăveni. Interesant este că, spre deosebire de situația din Rupea, de pildă, în orașul Dumbrăveni, cu o populație de 4.067 de locuitori, din cei 302 țigani recenzați în 1930, 298 (adică 98,7%) declarau limba țigănească drept limbă maternă⁵⁵.

Ultima categorie este cea a localităților Avrig, Tălmăcel, Velț și Copșa Mare, unde ponderea țăganilor oficial recenzați a crescut fără a avea vreun impact notabil asupra proporției celorlalte grupuri etnice din localitate. Avrig și Tălmăcel aveau

⁵⁰ Ernst Wagner, *op. cit.*, p. 232–233.

⁵¹ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 540–541. Împărțirea pe confesiuni a celor 1.509 locuitori era următoarea: 35 erau ortodocși, 955 greco-catolici, 14 romano-catolici, 112 reformați, 365 evanghelici, un unitarian și 27 israeliți.

⁵² *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 442–443: în afara acestora, mai erau și 11 evrei (0,6%). 1.098 vorbeau româna, 59 maghiara, 457 germana, șapte idiș și 26 țigănește.

⁵³ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 520–521: din totalul de 4.408 de persoane, 940 erau români, 2.613 maghiari, 496 germani, trei slovaci, 356 de altă etnie (majoritatea țigani). Ca apartenență religioasă 348 erau ortodocși, 958 greco-catolici, 1.306 romano-catolici (inclusiv 234 armeni), 985 reformați, 516 evanghelici, 125 unitarieni, 170 israeliți.

⁵⁴ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 442–443: populația totală de 4.067 de persoane era alcătuită din 1.647 de români, 1.445 de maghiari, 514 germani, 18 ruși, cinci bulgari, șapte cehi/slovaci, un polonez, 91 de evrei, 32 de armeni și 302 țigani.

⁵⁵ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastasă, Andrea Varga, doc. 207, p. 336 și 387.

majorității românești, dar Velț și Copșa Mare prezintă un anumit echilibru între români și sași.

Avrigul cunoaște o evoluție interesantă. Potrivit recensământului din 1893, din 3.195 de locuitori, 178 erau țigani, adică 5,6%⁵⁶. La recensământul din 1910, ei nu mai sunt menționați⁵⁷, dar redevin vizibili în 26 aprilie 1919, când organizează propria lor adunare⁵⁸. În 1930, apar la recensământ 49 de țigani (dintre care cinci declarau țigăneasca drept limbă maternă). Cei 49 de țigani însemnau 1,2% din populație, românii reprezentând 85,6%, germanii 11,5%, maghiarii 0,8% etc.⁵⁹ Că în realitate țiganii erau mai mulți o dovedește Ion Chelcea, care constata că numărul lor real nu era de 49, ci de 278 de persoane. Raportat la populația recenzată în 1930, asta ar fi însemnat 7%⁶⁰.

În următoarea localitate, Tălmăcel, locuitorii erau aproape toți români (99,6%), țiganii neapărând la recensământul din 1910⁶¹. Și aici însă țiganii devin vizibili cu ocazia adunării ținute în 26 aprilie 1919, iar în 1930, din cei 1.503 locuitori, 75 se declarau țigani (5%), chiar dacă niciunul nu declara țigăneasca drept limbă maternă⁶². Elementul comun pentru Avrig și Tălmăcel este creșterea mai redusă a țiganilor în condițiile în care majoritatea absolută revenea românilor.

Velț și Copșa Mare sunt localități în care, deși ponderea țiganilor oficial recenzați a crescut, situația era diferită de Avrig și Tălmăcel. Exista o anumită egalitate numerică între români și sași, care credem că în alte localități era de natură să favorizeze recenzarea țiganilor ca români. În Velț, în 1893, din cei 1.112 locuitori, 108 erau țigani, adică 9,7%⁶³. În 1910, localitatea avea 1.175 de locuitori,

---

⁵⁶ *Ibidem*, doc. 207, p. 405: în 1893, populația totală era de 3.195 de locuitori, dintre care 178 erau țigani, adică 5,6%; în 1930, populația se ridica la 3.997 de locuitori, dintre care 49 erau țigani, adică 1,2%.

⁵⁷ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 520–521: satul Avrig din comuna Avrig avea 3.509 de locuitori, din care 3.042 erau români (86,7%), 45 maghiari (1,3%), 414 germani (11,8%). Restul (un slovac, șase ruteni, o persoană de altă etnie) reprezentau 0,2%. Țiganii nu sunt surprinși de recensământ.

⁵⁸ ANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dosar 79/1919, f. 51r-v.

⁵⁹ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 410–411: dintr-un total de 3.997 de persoane, 3.425 erau români, 33 unguri, 461 germani, doi ruși, opt cehi/slovaci, zece polonezi, opt evrei, 49 țigani, dintre care cinci declarau țigăneasca drept limbă maternă.

⁶⁰ Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 81. Dintre aceștia, 157 erau rudari, 97 așa-ziși țigani de sat și doar 18 erau nomazi.

⁶¹ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 520–521: erau 1.602 români, un maghiar, patru germani, un croat; 1.599 erau ortodocși, cinci greco-catolici, patru evanghelici.

⁶² *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 412–413: populația de 1.503 persoane era alcătuită din 1.427 de români (94,9%), 75 de țigani (5%) și un singur rus.

⁶³ *Minorități etnoculturale*, ed. Lucian Nastașă, Andrea Varga, doc. 207, p. 399: Velț avea în 1893 o populație totală de 1.112 locuitori, dintre care țiganii erau în număr de 108 persoane (9,7%); în 1930, populația totală era de 1.255 de persoane, dintre care 203 erau țigani (16,2%), indicele de creștere a populației țigănești fiind de 188%.

dintre care 516 erau români (43,9%), 470 germani (40%), 160 țigani (13,6%) și 29 maghiari (2,5%)⁶⁴. În 26 aprilie 1919, s-a organizat și aici o „adunare țigănească”. În 1930, populația totală era de 1.255 de locuitori, dintre care 554 români (44,1%), 475 germani (37,8%), 203 țigani (16,2%), aceștia din urmă declarând toți limba țigănească drept limbă maternă⁶⁵.

Din Copșa Mare, sat preponderent săsesc, parte a comunei Biertan, a venit la Dumbrăveni o delegație de trei persoane. Teoretic, la 1910 nu existau țigani în acest sat, dar existau în restul satelor care țineau de aceeași comună. Majoritatea revenea sașilor. Din cei 1.071 de locuitori, 582 erau germani (54,3%), 452 erau români (42,2%), 13 maghiari (1,2%) și 24 de alte naționalități (2,2%)⁶⁶. În 1930, sașii, în număr de 558 (52,6%), continuau să fie pe primul loc, erau urmați de români cu un număr de 463 de persoane (43,7%), iar țiganii apăreau cu 37 de persoane (3,5%). Maghiarii aproape că dispăruseră (doar două persoane)⁶⁷.

Ar trebui întreprinse cercetări locale de demografie istorică pentru a identifica particularitățile autoidentificării ca țigani, dar acestea nu fac obiectul studiului de față. Dispariția țiganilor nu credem că se explică atât prin asimilarea lor, cât prin negocierea susținerii lor. Ei nu dispar în localitățile unde românii erau majoritari, ci, în special, în localitățile unde românii ajung majoritari cu ajutorul lor.

5. REFLECTAREA MANIFESTĂRILOR ȚIGĂNEȘTI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Credem că adeziunea exprimată de țigani față de Unirea Transilvaniei cu România a fost un episod căruia românii contemporani i-au acordat, totuși, puțină atenție. Nu dispunem de informații potrivit cărora, în 1919, când au avut loc adunările țigănești, sau mai târziu, în deceniile interbelice, românii și-ar mai fi amintit de adunările țiganilor. De pildă, monografia județului Târnava Mare, publicată în 1943, menționează atitudinea minorităților etnice față de Unire, dar nu

---

⁶⁴ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 524–525: erau 516 români, 29 de maghiari, 470 de germani, 160 de țigani; existau 147 de ortodocși, 527 de greco-catolici, șapte romano-catolici, 22 de reformați, 462 de evanghelici, un unitarian și nouă israeliți.

⁶⁵ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 444–445: în afara acestora, mai erau recenzați 13 maghiari și 10 evrei.

⁶⁶ *Recensământul din 1910*, ed. Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Elemer Mezei, p. 524–525.

⁶⁷ *Recensământul ... din 29 decembrie 1930*, vol. II, ed. Sabin Manuilă, p. 438–439. Din punct de vedere lingvistic, 558 vorbeau limba germană, doi maghiara, iar româna era declarată ca limbă maternă nu de 463, ci de 482 de persoane. Rezultă că 19 din cei 37 de țigani autodeclarați erau asimilați lingvistic, declarând româna ca limbă maternă.

amintește adunarea de la Rupea din ianuarie 1919, unde țiganii din județ se manifestaseră⁶⁸.

Constatăm însă că nici țiganii nu au arătat vreun interes pentru celebrarea evenimentelor din 1919. Liderii romi din perioada interbelică din Transilvania și din restul României nu s-au folosit de adunările de la 1919, nu le-au invocat în acțiunile lor, nu le-au amintit în ziarele editate de organizațiile rome sau la manifestările coordonate de ei. Adunările din 1919 s-ar fi pretat foarte bine unei exploatare simbolice, plinuindu-se pe imaginea, cultivată în epocă, a românismului și a loialității țiganilor. Dar nu au fost invocate niciodată. Lideri romi precum Nicolae Duca și Niculae Velțeanu, participanți la adunările de la 1919 și implicați și în mișcarea romilor din anii '30, nu au făcut referiri la aceste evenimente nici pentru sensibilizarea autorităților românești, nici pentru stabilirea unui ascendent asupra rivalilor din mișcarea romă. Și aceasta în condițiile în care asociațiile romilor nu erau totuși străine de practica celebrării anumitor zile care erau considerate în acel moment semnificative: „ziua restaurației”, ziua dezrobirii, date la care era sărbătorit un anumit număr de ani de la înființarea asociațiilor rome etc.

Rămâne de văzut dacă actuala mișcare romă din România se va raporta altfel la aceste evenimente, recuperându-le și integrându-le într-un discurs istoric propriu.

THE GYPSY ASSEMBLIES OF 1919 IN TRANSYLVANIA (II)

Abstract

The second part of the article analyzes the context of the Gypsy assemblies in 1919 and their reception in the interwar period.

Circumstances were then propitious. The Romanians had endorsed in Alba-Iulia the Union of Transylvania to Romania, and the Paris Peace Conference (1919–1920) was to bring about the recognition of the new political and territorial realities. The support of the various ethnical groups for the Union was well received and seen as a means of substantiating Greater Romania. It is this need for legitimacy, in the author's opinion, that fostered political action among the Gypsies. At a time when their support seemed to count, the Gypsy elites became politically alert.

---

⁶⁸ Ștefan Pascu, *Schiță istorică a județului Târnava Mare*, în vol. *Monografia județului Târnava Mare*, Sighișoara, 1943, p. 130–167.

The rallying of the Gypsies occurred against the backdrop of evident affinity for the Transylvanian Romanians, with whom they shared the same (rural) habitat and the same “Romanian” denominations – Orthodox and Greek-Catholic. The relatively important number of Transylvanian Gypsies was capitalized on in the competition among the principal ethnic groups living in Transylvania: the Romanians, the Germans, and the Hungarians.

Keywords: Romanian contemporary history, minorities, Roma (Gypsies), Transylvania, Great Union.